

УДК 94 (477+73) «070»

ОСВІТНЬО-МОВНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ ДІАСПОРИ США ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (1947-1990 рр.)*Леся Біловус¹, Світлана Іванова²*

Тернопільський національний економічний університет

Україна, 46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11

¹e-mail: Lesya_Bilovus@i.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4882-4511>²e-mail: s.ivanova@tneu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4803-3226>

Важливість дослідження ролі та значення освітньо-мовного аспекту в утвердженні української спільноти залишається актуальним ще з початків процесу еміграції. Саме велика увага до мовного питання допомагала українцям діаспори США зберігати національну етнічну спільноту та, у свою чергу, підтримувати українців УРСР, що стали заручниками комуністичного режиму, провідники якого цілеспрямовано намагалися русифікувати усі сфери суспільного життя. На сьогоднішній день також є актуальним питання збереження власної культурної ідентичності у період кризового стану суспільної свідомості як власне на теренах України, так і поза її межами, у колах діаспори.

Серед дослідників, що звернулися до даної теми, можемо назвати імена Б. Ажнюка, Л. Божук, І. Головінського, О. Кравченка й ін. Разом з тим більшість матеріалів закордонної преси з порушеного питання є маловідомими в Україні. Тому метою нашого дослідження є аналіз освітньо-мовного дискурсу періодичних видань української діаспори США як одного із історичних чинників, що сприяють збереженню національної ідентичності.

Українські періодичні видання США, хоча і не масово, однак нерідко порушують виклики та проблеми української освіти за кордоном загалом, а не тільки у США. Скажемо, що у середині минулого століття їх було більше, оскільки учорашнім емігрантам дуже боліла ситуація з освітою в УРСР. З окремих звісток, яким вдавалося проминути залізну завісу, ставали відомі факти духовного голоду українців, якого не було навіть у 30-х рр. ХХ ст. Війна закінчилася, а з нею зникла і потреба у заграванні з українцями: певні літературні твори заборонено та конфісковано, письменників засуджено, Західну та Карпатську Україну приєднано до УРСР.

М. Чубатий у 1947 р. публікує свою статтю-дослідження якраз щодо фактів викривлення української свідомості, що відбуваються у школі [11]. Радянська влада любила у своїй

пропаганді акцентувати на доступності освіти, на відміну від «темних часів» царизму. Однак людина може бути однаково темною, незалежно від того, чи знає вона грамоту чи ні. Відомо, що перші роки навчання залишають у дитячій душі глибокий слід. У США потрапив Буквар, найперша книжка для дітей, що у всіх цивілізованих країнах готується дуже ретельно, оскільки там закладаються основи розуміння себе як члена свого народу. Що є дивним, і на це вказує автор статті, Буквар вийшов у 1946 р. в Москві. Через те він писаний жакливою українською мовою, іноді так важко, що навіть грамотним людям важко зрозуміти. У Букварі немає жодної згадки хоча б про одну історичну чи літературну постать України, натомість повно абзаців про В. Леніна, Й. Сталіна, М. Хрущова, С. Кірова. М. Чубатий одразу порівнює політику Польщі на Західній Україні до 1939 р. у початковій освіті: незважаючи на присутність розділу «про нашу державу Польщу», решта матеріалу стосувалася Т. Шевченка, М. Шашкевича й інших постатей української літератури. Правда, у Букварі 1946 р. є цілий розділ «Радянська Україна», уривки з якого наведені у статті. З них можна зробити висновок з приводу того, як проводилась денаціоналізація післявоєнних учнів ще з молодшої школи: Україну названо частиною Радянського Союзу (а не окремою республікою), в її складі не врахована найбагатша її область – Донецький басейн, між найбільшими містами названо Чернівці (100 тис.), але «забутий» Ворошиловград (понад півмільйона населення, сьогодні – Луганськ), а серед річок є Сян, але немає Дону, Донця (значно більших). Таке повне замовчування міст, річок Донецького басейну, найбагатшої частини України, М. Чубатий вважає досить красномовним. Хто б знав, що майже через 70 років ця стаття та зроблені уточнення щодо Донбасу виявляться пророчими і дуже актуальними з приводу розуміння «дружби і любові» з боку «російського брата». Крім того, М. Чубатий вказує на непри-

пустимі за змістом частини Букваря, що деморалізують дітей, виховують з них агентів КДБ, підлабузників радянського режиму. Аналізуючи одне з оповідань, автор статті не розуміє, як в людині, яка лежить у яру, дітям одразу потрібно бачити ворога, сприймати його за шпигуна та видавати владі. У цивілізованих країнах діти більш схильні думати, що ця людина хвора, їй погано і вона не може підвестися. Який буде психологічний стан таких учнів, вихованих у підозрливості до інших людей, з молодшої школи навчених доносити на своїх найближчих? [11].

Громадські діячі діаспори США активно намагалися протидіяти таким тенденціям, однак ізоляваність і страх перед терором унеможливлювали будь-які прояви допомоги від української діаспори. Однак справа середньої освіти в УРСР теж виглядає не найкраще. Незважаючи на постійні заяви у радянській пресі про опіку партії над школярами, допомогу школам і неосяжні можливості у майбутньому, В. Голуб виокремлює кілька проблем шкільної освіти, базуючись на статистичних даних кількості учнів у різних класах [12]. Оскільки з 1940 р. навчання з восьмого по десятий клас у СРСР стало платним, то лише 12,4% учнів, що закінчили семирічку, ідуть вчитися у середню школу, без атестату якої вступ до університету неможливий. Решта, біля 88%, не маючи змоги платити, приречена владою залишатися у тому ж суспільному класі, де народилася, – працювати на шахті, заводі, колгоспі.

Крім того, автор досліджує, що навіть семирічку закінчують не всі: з шостого класу у порядку примусової мобілізації забирають підлітків у т. зв. «трудові резерви» – ремісничі училища, школи фабрично-заводського навчання і т. ін. У цих закладах молодь не отримує повної середньої освіти, а одразу проходить фахове навчання і поповнює ряди робітників. Водночас всім зрозуміло, чиї діти не мають жодних перешкод закінчити десятирічку й університет, хто може заплатити за їх навчання. Те, що серед таких учнів може бути чимало ледарів, нездар, а у селянському та робітничому середовищі – зростати здібні та творчі особистості не враховувалось політикою партії: перші мають право вчитися та ставати спадкоємцями своїх батьків на різних посадах, а другі – іти на завод чи у поле, виконувати норми та жити у злиднях. Чим же ця система відрізнялася від так критикованих «темних часів» царизму, коли у радянському класовому суспільстві меншість користується всіма благами і привілеями, створеними не її працею, а працею бі-

льшості. В. Голуб вважає [12], що як і в будь-якому здоровому суспільстві, що дбає про своє майбутнє, при здобутті освіти вирішальне значення мають відігравати не матеріальні багатства людини, а духовні, здібності, працелюбство, бажання вчитися і творити. Як би у середовищі української діаспори не ставились до радянської влади, тим не менше задокументовано необхідність для молоді сучасної тоді України надання безплатної освіти у всіх школах і вишах, бо держава від цього не тільки не збідніє, а матиме велику користь з талановитих молодих національних кадрів.

Газета «Народна воля» у рубриці «Що діється в Україні» у 1965 р. присвятила серію статей щодо стану навчання в українських радянських школах, аналізуючи комуністичну пресу. Так, зокрема «Радянська Україна», подавала справді високі цифри щодо охоплення навчанням населення УРСР (понад 13 мільйонів, тобто третина українців), не враховуючи дітей дошкільного віку. Однак автори статей у діаспорній газеті вказують на те [6], що за цими цифрами потрібно також мати на увазі, що програми навчання складені у комуністичному дусі та мають вести до злиття всіх націй і мов в один радянський з російською мовою та культурою. Для унаочнення вищесказаного проаналізовано вивчання української мови у середніх школах УРСР [5], причому окремо з українською та російською мовами викладання. Звідки видно, що навіть у школах з українською мовою викладання якщо до кількості годин російської мови додати години інших навчальних предметів, що їх, природно, вимагалось вести російською, то будемо мати значну перевагу над вивченням рідної української мови. Якщо ж згадати, що й навчання мови та літератури відбувалося у комуністичному дусі, відповідно до рішень партії, то ситуація вражала своїм денаціоналізмом. Оскільки мова один із важливих чинників національної ідентичності, то окупуваючи будь-яку країну ворог намагається окупувати й мову, діючи двома способами: насаджувати свою мову у суспільстві, віддаючи їй перевагу у всьому, та запроваджувати примусове її навчання у всіх школах. В УРСР ми мали одночасне застосування обох шляхів [5].

Хоча у досліджуваній період на перший план висувалося питання допомоги та еміграції осіб з таборів ДР, у періодичних виданнях українців США, тим не менше, мовне питання не було на периферії. У газеті «Свобода» є серія статей, автор яких називає себе «Немовознавець» [9; 10]. Опубліковані матеріали

свідчать про те, що у середовищі української діаспори США члени української громади розуміли дочасність турботи про чистоту рідної мови як на письмі, так і в усному мовленні. Особливо це гостро стоїть саме у середовищі емігрантів, а тому потрібно подбати про єдину «законодавчу» основу української мови – правопис. Автор вказує на те, що українська діаспора залишилась єдиним середовищем, де це можливо здійснити, – у 1947 р. вже не залишилося жодного клаптика української землі, де б психологічне виховання у школі й у сфері політики було національним. Тому минулі суперечки і закиди щодо зіпсутості галичанами української мови полонізмами вважаються недоречними. Зникла Лемківщина, Холмщина, Підляшшя; Бойківщина, Гуцульщина, Буковина, Поділля приєднані до УРСР. Через те мовознавці у діаспорі мають використати всі здобутки науковців щодо правопису та вироблення єдиної української мови, що були зроблені ще у часи державності та міжвоєнний період. Правда, як зазначає автор [9; 10], в Україні українську мову вживають, література розвивається, однак це все іде шляхом «вичищення» від націоналізму, оскільки метою залишається максимальне наближення нашої мови до російської, а потім і розчинення у ній. Цьому потрібно протидіяти українським емігрантам у США, залишивши позаду релігійні, ідеологічні, партійні, етнічні розбіжності й об'єднавшись як українці заради культурних досягнень. У цьому контексті автор закликає не легковажити допомогою в еміграції, особливо української інтелігенції, особам з європейських таборів, оскільки серед них є фахівці, що можуть працювати на користь українців та України, у тому числі й у сфері мовознавчої науки. Статті завершуються висновком про те, що байдужість і скупість членів нашої громади у США тільки допомагає Москві в її справі асиміляції українців.

У 1947 р. професор УВУ у Мюнхені Юрій Шевельов опублікував у «Свободі» серію статей «Принципи і етапи большевицької політики» [13] щодо становища слов'янських мов у СРСР (крім російської). Дослідник аналізує хронологічні етапи такої мовної політики аж до 1941 р., вважаючи, що від початку 1930-х рр. радянська влада поступово відходить від політики українізації аж до повного розгрому всього українського у 1932-1933 рр. Починаючи зі статті Н. Кагановича у журналі «Большевик України», де він закидав українським мовознавцям застарілий, «народницький», підхід до мовних явищ, самогубства Скрипника, ве-

деться шалене цькування лінгвістів, особливо керівниками партійного апарату. Юрій Шевельов вказує на небезпечність опору такій системі – це веде до фізичного знищення особливо активних або до звинувачення у «буржуазному націоналізмі». Причому, на думку автора статті [13], від мовознавців забрали навіть можливість обґрунтовано доводити свою точку зору: небажані книги заборонено та вилучено з книгарень і книгозбірень, а давніші дослідження нібито застосовували непридатні, контрреволюційні методи, які в умовах радянської дійсності не є актуальні. Оскільки відтепер потрібно в кожному явищі вбачати вияви класової боротьби, то доходило інколи до абсурду (у сфері діалектології треба записувати тільки мову передового пролетаріату, тобто «активістів», комуністів-начальників, які, власне, часто найменше були пов'язані із даною територією, багато пересувалися і мали дуже зрусифіковану мову).

На думку Юрія Шевельова, метою такої непристойної критики старих учених мовознавців була остаточна дискредитація та знецінення попередніх здобутків української лінгвістики для того, щоб пізніше розпочати критику і наступ на «націоналістів». Однак напередодні Другої світової війни напруга дещо спала, чим поспішила скористатися українська інтелігенція, зокрема, і на мовному фронті. Проте, як вважає Юрій Шевельов, репрезентативних постатей в українському мовознавстві вже не було, саме тому ініціатива перейшла до письменників. Першим виступив Ю. Яновський у «Літературній газеті». Не маючи змоги прямо охарактеризувати існуючий стан речей, він висловлює думку про те, що літературна мова надто відірвана від народної, ще й дуже збіднена, тому її варто збагатити за рахунок народної мови. Цим самим письменник вказав на самотність української мови.

Ще одним прикладом активізації українських сил стало, за словами Юрія Шевельова, обговорення проекту словника, наслідком якого стало повернення акад. А. Кримського. Пожвавлення в українському мовознавстві настає з окупацією Галичини та Буковини. Автор статті вказує на відновлення розроблення питань української мови, під керівництвом Л. Булаховського видаються підручники з української мови та її історії для університетів, що має на меті хоч трохи компенсувати розхитані протягом десятиліть мовні норми, допускається вживання багатьох проскрибованих слів, а русифікація ніби припинилася. Проте Юрій Шевельов вважає, що ці явища не варто

перебільшувати, оскільки вони не були принциповою зміною політики, а лише виявом побоювань радянської влади на окупованій Україні перед початком війни. Насправді глибинна русифікація тривала далі: державні установи, армія залишались російськомовними, становище у школах не змінилося, новостворені ремісничі училища у містах, куди примусово стягалися учні з сіл (а українську молодь переважно мобілізували до Росії), вкупі із пам'яттю про Голодомор, стали потужним засобом денационалізації української сільської молоді [13].

Про це говорить і Максим Стахів, аналізуючи видання Р. Смаль-Стоцького «Українська мова в советській Україні», яке вийшло у Нью-Йорку заходами НТШ-А 1969 р. Автор статті вважає, що ця книга цікава, передусім, у плані боротьби за український правопис, оскільки багато його сучасників в еміграції через свою непоінформованість вважали, що офіційний правопис УРСР повинен бути рекомендований і для них, однак Р. Смаль-Стоцький переконує, що київський правопис має на меті зруйнувати думку щодо самостійності й окремішності української мови, тим самим знищуючи ідею української державності [7].

Як би там не було, американські українці зібрали в себе у громаді чимало кращих українських науковців, у тому числі й у мовознавчій сфері, які зробили дуже багато у напрямі інтелектуальних досягнень. Це дало привід деяким членам діаспорної громади у США говорити про те, що у цій країні збереглося більше українства, ніж в УРСР. Природно з часом ця проблема вилилась на шпальти україномовної періодики як універсального засобу для обговорення та дискусій прихильників різних думок з різних місцевостей проживання українців.

У 1973 р. була опублікована аналітична стаття О. Питляра [8], одного з редакторів кварталника Організації Оборони Лемківщини в США, причиною для написання якої стала розмова із українською студенткою, представницею нового, вже радянського, покоління з приводу русифікації. На запитання про засилля російської мови навіть на Західній Україні співрозмовниця дала заперечну відповідь, зауваживши, що українці розмовляють українською, а на російську переходять тільки тоді, коли до них звертаєшся цією мовою, все майже так, як і на еміграції у США. Першою реакцією стало заперечення такого порівняння, адже там – рідна земля, яка-не-яка українська школа, власне оточення, а у Штатах – таки чужа

чужина. Однак, по роздумах, автор приходиться до висновку – чи справді така вже велика різниця там і тут в об'єктивних умовах асиміляції, і на чю користь така різниця? Як у Львові 20-х років, Києві 70-х років, так і в Нью-Йорку важко почути українську мову, бо міста традиційно залишаються островами чужини, а українці в них – «внутрішні емігранти». Однак в Україні треба мати значно більше громадянської відваги, щоб говорити на вулиці українською під злісними, насмішкуватими, презирливими поглядами перехожих, ніж це потрібно у США, де нікого не турбує, якою мовою ви говорите. І хоча українська студентка досить оптимістично оцінила мовну ситуацію серед емігрантської молоді, О. Питляр змушений визнати, що остання часто навіть не з чужинцями, а й між собою думає, пише, говорить англійською.

Крім того, потрібно взяти до уваги ще й кілька інших моментів: «шістдесятники» в Україні видали справді культурну революцію та національний спротив щодо оборони рідної мови, культури і самобутності у радянській республіці, тож свідомість власної окремішності та ворожості до «старшого брата» значно вищі, ніж у 1940-х роках у центрально-східній частині України, на що навіть вказував один з молодих професорів східноукраїнського університету в розмові з О. Питляром, зазначаючи, що хоч мовна асиміляція і присутня, але розчинення великого українського народу (не племені) в іншому в модерній історії відбутися ніяк не може. На що автор статті змушений констатувати факти, численні приклади того, як цілі громади поселенців на чужині національно розчинилися безслідно, і то протягом короткого часу. У цьому – реальна небезпека для американських українців.

У США асиміляція відбувається не лише за формою, а й за змістом, не під тиском, а добровільно, власна окремішність від народу-господаря затирається тезою про «дві батьківщини», сприймаються всі вартості чужої масової культури, з власної ж зберігаючи лише пісню, гопак і вишивку. Орест Питляр, однак зазначає, що багато свідомих українців у вільному світі зробили все, щоб протистояти асиміляції, яка щороку набуває все більших обсягів, – створили церкви, школи, організації. Тепер знову потрібно звернути увагу на молоде покоління, надихнути їх українськими національними ідеями. У кожній українській родині мусять усвідомити, що вона є основною клітиною української спільноти, від життєдіяльності якої залежить існування української нації [8].

Отже, громадські діячі діаспори США на сторінках україномовної преси акцентували увагу на недоліках радянської системи освіти та її негативному впливі на формування національно свідомої особистості. В їх середовищі наголошувалось на необхідності розвитку та популяризації української мови в умовах цілеспрямованої русифікації усіх сфер суспільного життя. Проте часто суспільний страх перед суворим комуністичним режимом не давав змоги навіть з-за кордону надавати активну допомогу українцям УРСР, які опинилися у його лещатах. Загалом, українська діаспора США у досліджуваній період була вагомим інструментом впливу щодо формування суспільної думки та збереження національної ідентичності українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації : діаспора й Україна. Київ: Рідна мова, 1999. 451 с.
2. Божук Л. Шкільництво закордонних українців як спосіб поширення українськості // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Київ: Нічлава,

2004.

3. Головінський І. Психічний розвиток у дитячому та юнацькому віці та зв'язані з ним виховні проблеми в еміграційній діаспорі // Ми і наші діти. Торонто. 1965. Збірник 1. С. 19-20.
4. Кравченко О.В. Мова як визначальна ознака етнонаціональної ідентичності сучасної української діаспори // Українознавство (Київ). 2011. Т. XXVII. С. 421-426.
5. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). БФ.3. Інв. № 6322. Модрич В. Українська мова і література в середніх школах УРСР // Народна воля. 1965. № 11. С. 5.
6. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6322. Стан навчання в Україні // Народна воля. 1965. № 11. С. 1.
7. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6324. Стахів М. Українська мова в советській Україні // Народна воля. 1969. № 14. С. 7.
8. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6328. Питляр О. Асиміляція – там і тут // Народна воля. 1973. № 4. С. 2.
9. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6462. В рідній мові відзеркалюється краса й багатство України // Свобода. 1947. Ч. 245. С. 3.
10. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6462. Рідна мова – це сполучний цемент нації // Свобода. 1947. Ч. 219. С. 3.
11. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6462. Чубатий М. Духова пожива українців під більшовиками // Свобода. 1947. Ч. 38. С. 2.
12. ЦДАЗУ. БФ.3. Інв. № 6465. Голуб В. Проблема освіти для молоді України // Молода Україна. 1953. Ч. 4. С. 5-6.
13. Шерех Ю. Принципи і етапи більшовицької політики щодо слов'янських мов в ССР (крім російської) // Свобода. 1947. Ч. 273. С. 3; Ч. 278. С. 3.

Біловус Леся, Іванова Світлана Освітньо-мовний дискурс україномовної періодики діаспори США як чинник збереження національної ідентичності (1947-1990 рр.)

У статті порушено проблематику відображення в україномовній періодиці діаспори США прагнення до збереження та популяризації рідної мови, доступності освіти для широких верств населення у другій половині ХХ ст., до прийняття незалежності України. Автори наголошують на важливості вивчення діяльності громадських діячів діаспори США стосовно поширення та популяризації української мови в усному та письмовому середовищі та доступності якісної освіти з метою збереження національної самобутності.

Ключові слова: україномовна періодика, еміграція, асиміляція, українська національна ідея, діаспора США

Біловус Леся, Іванова Светлана Образовательно-языковой дискурс украиноязычной периодики диаспоры США как фактор сохранения национальной идентичности (1947-1990 гг.)

В статье поднята проблематика отражения в украиноязычной периодике диаспоры США стремления к сохранению и популяризации родного языка, доступности образования для широких слоев населения во второй половине ХХ века, до принятия независимости Украины. Авторы подчеркивают важность изучения деятельности общественных деятелей диаспоры США относительно распространения и популяризации украинского языка в устной и письменной среде и доступности качественного образования с целью сохранения национальной самобытности.

Ключевые слова: украиноязычная периодика, эмиграция, ассимиляция, украинская национальная идея, диаспора США

Bilovus Lesia, Ivanova Svitlana Educational language discussion of the Ukrainian periodicals of the USA disasters as a factor of protection of national identity (1947-1990)

The article addresses the problems of displaying in the Ukrainian-European periodicals of the US diaspora the desire to preserve and promote the mother tongue, the availability of education for the general population in the second half of the 20th century, and the adoption of Ukraine's independence. The importance of studying the role and significance of the educational-linguistic aspect in the establishment of the Ukrainian community remains relevant with the beginnings of the process of emigration. The greatest attention to the linguistic issue helps the Ukrainian diaspora to preserve the national ethical community and, in turn, support the Ukrainians of the Ukrainian SSR, who became hostages of the communist regime, whose leaders purposefully tried to Russify all spheres of public life. Today, the problem of preserving its own cultural identity during the period of the crisis state of social consciousness, both on the territory of Ukraine and outside its borders, in the circles of the Diaspora, is also actual.

The authors emphasize the importance of studying the activities of public figures of the US diaspora about the dissemination and popularization of the Ukrainian language in the oral and written environment and the availability of quality education in order to preserve national identity.

Public figures of the US diaspora on the pages of the Ukrainian-language press focused on the disadvantages of the Soviet system of education and its negative impact on the formation of a nationally conscious person. Their environment emphasized the need for the development and popularization of the Ukrainian language in the context of purposeful Russification of all spheres of public life. In general, the Ukrainian diaspora in the study period was a powerful tool for influencing the formation of public opinion and the preservation of the national identity of the Ukrainian people.

Keywords: Ukrainian-language periodicals, emigration, assimilation, Ukrainian national idea, US diaspora